

FIGYELŐ

THOMAS MANN NAPLÓIRÓL

Thomas Mann: Naplók I. 1918–1921;

1933–1939. Válogatás

Fordította Soltész Gáspár és Schweitzer Pál

Válogatta és az utószót írta Mádl Antal

Európa, 1988. 706 oldal, 110 Ft

Az a sok tekintetben példátlan érdeklődés, amelyet Thomas Mann a műveivel és a személyével, a század húszas éveinek elejétől kezdve a magyar olvasóközönség körében kiváltott, bizonyára nem kizárólag vagy nem elsősorban e jelentékeny formátumú ember írói jelentőségének szól, hanem legalábbis ugyanilyen mértékben annak a reprezentatív szerepnek, mely emberi és írói alkatának legbensőbb sajátosságaiból következik. Íme, lássátok, így néz ki egy minden ízében kiteljesedett, érett személyiségére szemérmesen büszke, démonaitól kiegyensúlyozottan megkísértett, elnézésre és megértésre mindig kész, a jó és a rossz dolgaiban fölöttébb járatos, művelt és jómódú polgár, aki minden áldott napon pedánsan és példásan munkálkodik, ennek végeztével pedig könnyedén és kedvtelve forog a fényes társaságban. És valljuk be, egy ilyen személyiség valóban irigylésre méltó lenne, ha nem csupán ennek a személyiségnek a szerepét játszaná. Mivel azonban egy hosszú és fáradságos életen át viszonylag következetesen, viszonylag ízlésesen, viszonylag hibátlanul s így viszonylag hitelesen elő tudta adni azt a szerepet, amelyet nem másból, mint önnön alkatából szabott ki, nemcsak kiváló játékosnak bizonyult, hanem a megszólalásig olyan volt, amilyennek magára szabott szerepe megkívánta.

S tán nem tévedek nagyot, amikor azt állítom, hogy e semmiképpen nem irigylésre méltó, de mindenképpen megkapón kimunkált szerep felülete nyújtott lehetőséget a magyar közönségnek a művek viszonylag problémátlan befogadására. Más, kevésbé kiváltságos esetekben előbb a művet kell megízlelni,

rágni, többszörösen megemészteni, s csupán e műveletek alapos elvégzése után válik nyilvánvalóvá, hogy milyen szerepet töltenek be azok a művek, amelyeknek előzőleg egyáltalán nem érzékeltük a hiányát. És ekkor még mindig nem arról a személyiségről beszélünk, aki a művek fedezékében áll.

Thomas Mann műveinek nem kellett megtenniük ezt a fáradságos utat, személyének nem kellett oly módon megküzdnie a magyar olvasóközönség befogadói készségével, mint a nálánál nem egy szempontból jelentékenyebb kortársainak, Gide-nek, Hessé-nek, Kafkának, Joyce-nak vagy Musilnak, akik a mai napig kevésbé ismertek, és legalább ily kevésbé befogadottak. Talán ha Proust művének magyar kiadása nem rekedt volna meg az első köteteknél, vagy ha legalább ezeknek az első köteteknek nem sikeredett volna oly finomkodóvá a magyar fordítása, akkor ő is hasonlóan fontos és tekintélyes szerepet töltené be irodalmi tudatunkban. Csakhogy ez esetben valószínűleg éppen azért rekedt meg a dolog a feltételes módnál, mert ennek a másik nagy stilsztának az irodalmi tevékenységéből, miként az előbb említett összes többi íróéből is, éppen a reprezentatív szerepalakítás készsége hiányzott. Egy olyan irodalmi köztudat, amelynek háttérében nem a személyes szabadság, hanem a nemzeti függetlenség eszméje áll, s ezért még ez előbbin keresztül is az utóbbi reprezentációjára törekszik, szükségszerűen érzékenyebben reagál azokra az irodalmi teljesítményekre, amelyekben a személyesség összehangzik egy szociológiai vagy történeti jellegű szereppel.

Thomas Mann egész személyes életében azt reprezentálta, amit egész irodalmi tevékenységében prezentált. Szemben mindazokkal, akik a polgári származású regényirodalom hagyományaihoz sokkal hívebben, kizárólag és a lehető legrigorózusabban egy olyan ént igyekeztek prezentálni, amely semmiféle igényt és jogalapot nem formált arra, hogy reprezentatív legyen. Proust például egyenesen fordított eljárásmodot választott

magának, amikor a hierarchikusan elrendezett, arisztokratikus és reprezentatív életkultúra hagyományait a saját személyén kívül semmit nem reprezentáló énjeként prezentálta. Ő kizárólag egyetlen személy viszonyait ismerte el megfogható realitásként, s így vált a felvilágosodás gondolkörének utolsó nagy írójává.

Mert egy olyan világban, amelyben egy dolognak nincsen egyetlen magyarázata, hanem akár egyetlen tetszőlegesen kiválasztott egyik minden részlete a magyarázatok megszámlálhatatlan lánclolatán keresztül van ráutalva az újabb magyarázatokra, egy olyan írói világban, amelyben e részletek még egymást se magyarázzák, hanem legfeljebb annyiban utalnak egymásra, amennyiben ki lehet bontani őket abból a fedésből, amelyet egymásnak nyújtanak, nem lehet kitüntetett jelentősége a hierarchiának, s az egyik dolog éppen úgy nem reprezentálhatja a másik dolgot, miként azon részletek se reprezentálhatják annak egészét, amiből feltételeken ki vannak szakítva. Proust azért stilizálja arisztokratává önmagát, hogy a polgári kötöttségektől mentesen teremthesse meg a saját személyiségének analitikus ideáját. Thomas Mann ellenben önnön gondolkodási módját és életvezetési technikáját egy hierarchikusan elrendezett világ reményében stilizálja reprezentatívává. Thomas Mann azon utilitárius eszmékhez kötött történelmi nosztalgiákat kelti új életre, amelyeknek Proust egyáltalán nem fájdalmas búcsút int.

És ne tartsuk véletlennek a magyar könyvkiadásnak azon minden átgondoltságot és egyensúlyt nélkülöző becsvágyát se, hogy Thomas Mann teljes életművét szükségesnek érzi csaknem minden részletében megismertetni velünk, miközben Gide, Hesse, Kafka, Joyce, Musil vagy éppen Proust teljes életművének minden részletre kiterjedő megismertetésétől messze eltekint. Amivel persze nem óhajtom azt mondani, hogy a Thomas Mann-publikációkat sokallanám. Már csak azért se mondhatnék ilyesmit, mert az Európa Könyvkiadó jóvoltából most éppen Thomas Mann naplóinak barbár módon megcsonkított kiadása fekszik az asztalon.

E reánk hagyott naplók, amelyeknek első köteteit éppen tíz évvel ezelőtt, Peter de Mendelssohn kezdte el kiadni Thomas Mann egy-

kori kiadójának jogutódjánál, az S. Fischernél, meglehetősen átláthatóvá és világossá teszik, hogy valójában miként néz ki az a teljesebb személyiség, amelyből ez a mindenképpen nagy írói tisztességgel előadott életszerep ki van szakítva. „*Félelmeim most első-sorban és szinte kizárólag erre az élettitkaim elleni merényletre vonatkoznak. Súlyosak ezek és mélyek*” – írja a nevezetes 1933-as esztendő áprilisában, mikor is attól kell tartania, hogy a náci által lefoglalt müncheni házából éppen csak kimentett naplók szerencsétlenül eltűntek egy svájci vasúti állomáson. „*Rettenetes, akár gyilkos dolgok következhetnek be.*”

Az 1933-ig írott naplók füzetei végül is érintetlenül kerülnek vissza tulajdonosuk birtokába. Am valószínűleg ezeknek az izgalmal és rettenettel teli napoknak az élményeiből okulva, 1945. május 24-én, régen érlelt elhatározásának eleget téve, csaknem minden naplófüzetét elégeti kaliforniai házában kertjében. S még csak nem is ez volt az első áldozati égetés. Már huszonegy éves korában elégette az odáig írott naplóit, s az attól kezdve továbbvezetett naplók égtek el aztán a kerti szemétegetőben. Az 1918 és 1921 közé eső évek följegyzéseit tartalmazó füzeteknek föltehetően csupán azért kegyelmezett meg, mert akkoriban dolgozott DOKTOR FAUSTUS című regényén, s ezeket a följegyzéseket a munkájához használta. Ami önmagában is sokatmondó adat a naplók természetéről. Így aztán a végrendeletben megszabott türelmi idő lejárta után, e tűztől megkímélt régebbi füzetek, valamint az 1933 után született és szinte haláláig, 1955-ig vezetett naplók füzetei kerülhettek csak kiadásra.

S ha valaki emez utóbbi évtizedben kiadott naplókat eredetiben ismeri, a szerző életének mély titkai láttán érzett rettenetét szopora bólogatásokkal kísérheti; jól tette, amikor elégette, amit elégetett, s még jobban tette, amikor megkegyelmezett annak, aminek másként szabta ki a sorsát. Mert a korábbi füzetek bőséges ízelítőt adnak azon titkokból, amelyeket valójában megsemmisítésre ítélt, a jóval óvatosabban vezetett későbbi füzetek viszont utalnak annak a személyiségképnek az arányaira, amelyből alkatának léptéke szerint ki van szabva a szerep, s ezáltal utal arra a lehetséges egészre is, amit mégse tartott szükségesnek megőrizni. Thomas Mann ezzel az ége-

téssel minden bizonnyal életének legnagyobb tettét hajtotta végre. Annak a bensőséges, személyes és elengedhetetlenül szükséges lelki munkának a dokumentumait tüntette el, ami nélkül a munkáját se tudhatta volna elvégezni. Megmaradtak életszerepével teljesen egybeeső művei, de csak utalásokat hagyott azokról a nyomokról, amelyek ehhez az életszerephez elvezették. A figyelmes olvasó rettenete mindazonáltal nem lehet etikai természetű. Ha csak nem vagyok Perszeusz, akkor Gorgó fejének látán a rettenettől megdermedek, ám nincsen módomban ítélni.

A naplók eredetiben való olvasásának az a legmeglepőbb tapasztalata, hogy ezek a szövegek mellőzik vagy egyenesen megkerülik a művekre olyannyira jellemző, részleteiben egyszerre kíméletesen és kíméletlenül megmunkált, alárendelésekben és mellérendelésekben bővelkedő, halmozott jelzős szerkezetekkel dúsitott, ráérős ritmusú, körülményes, vagy éppen szándékosan körülményeskedő, s ezáltal nem kevés önélvezetről árulkodó mondatépítési technikákat. Röviden rögzít, és valamivel bőségesebben reflektál, ám a rögzített és reflektált tényeket nem hozza egymással összefüggésbe, mert ezek az összefüggések nyilvánvalók, és ezért aztán nem is kell a témáit stilisztikai viszonylatokba rendeznie. Igen sietősen ír, gyakran használ csúnya rövidítéseket, hiányos mondatokban beszél, föltűnően sok köznyelvi fordulatot és olyan állandó szókapcsolatot enged meg magának, amit különben soha nem venne a tollára. Amivel nem állítom, hogy hevenyészett jellegük lenne ezeknek a följegyzéseknek, vagy ne egy éppoly rigorózan végigvitt stíluseszmény szerkeszteni, miként a műveit. Ezt a művektől mindenképpen elütő stílust azonban inkább a hiányaival és a szándékolt hiányosságaival lehetne jellemezni.

Lehetséges, hogy csak egy kézenfekvő technikai probléma következményeiről van szó. Hiszen a munkától és a társasági élettől kifáradtan kell mindazt följegyeznie, amit a munkáján és a társasági életén kívül vagy ezekkel kapcsolatban a maga számára fontosnak, netán sorsdöntő jelentőségűnek talál. A nyilvánosság előtt abszolvál munkanap végzetével egy olyan ember ír itt hiányosan felöltött mondatokban, aki máskülönben kizárólag gondosan öltött, olykor túlöl-

töttetett mondatokban szól, illetve ennek megfelelően kiszabott személyes szerepében jelenik meg a nyilvánosság előtt. De ezekben a szövegekben, bár lazább szövésűek, a saját személyére vonatkoztatott disztigáló képességének valójában még erősebben kell működnie, mert le kell mondania azokról a lelki és stilisztikai műveletekről, amelyekkel a nyers élettényeket a humor és az irónia önmagától mért távolságába állíthatja. Ezekből a szövegekből teljes mértékben hiányzik is a nyilvános beszédére vagy a szereplésére jellemző humorosság, s ugyanígy hiányzik a híres irónia. A stilizálás és a stilisztikai viszonylatok hangsúlyos hiánya miatt viszont úgy tűnik, mintha az egyes életjelenségek, a legkülönbözőbb tények és események között nem lenne minőségi különbség, mintha e végtelen komolyságban minden jelenségnek és eseménynek egyforma súlya lenne, vagy csupán azért nem lenne mindez egyformán jelentéktelen, mert a följegyzések írója kivételesen jelentékenynek tekinti önmagát. E jelentéktenség szempontjából végül is úgy bánik a saját testének és a saját lelkének a jelenségeivel, akárha megannyi gombostűvel átdöfött döglött rovar tüzne föl a papirosra.

Bármi történjék, és bárhogy történjék, nekem távolságot kell tartanom. Ez az egyetlen és unalomig ismételt pszichikus gesztus áll írásmódjának háttérében. A történőtől való szándék szerinti távolság természetesen hol kisebb, hol nagyobb, hol sikerültebb, hol sikerültelembb, de a szöveg dinamikája ennek megfelelően igen kicsi. Monoton, mondhatni nemesen unalmas. Témáit illetően is folytonos ismétlésekbe bocsátkozik, s a különböző stilisztikai szintek és egymástól elütő stilisztikai gesztusok hiánya miatt, az ismétlésekkel sem helyezheti új megvilágításba témáit. Ha valaki mindenről beszámol nekünk, de a stilisztikai reflektálatlanság szintjén tartja az egymástól különbözőket, akkor látótere székszerűen beszűkül. Mintha azt látnánk, hogy milyen lapos és unalmas egy ilyen óriási élet! Mert ismétlődő témáinak hálóján át nem a személyiségére látunk, hanem arra, hogy e szűkítéssel miként fogja hálójába a személyiségét. Az ismétlődéseknél fülön csípve, személyiségének monotoniai mentén, könnyedén elkülöníthetők vagy csoportosíthatók a témái.

Beszámol *egészségi állapotáról*, gyengélkedéseiről, képzelt és valódi betegségeiről, alvásáról, étvágyáról, emésztéséről, székletének minőségéről, a gyógyszerelések mikéntjéről, altatókról és ajzószerekről; beszámol *fizikai és szellemi erőnlétéről*, munkakedvéről, kedélyállapotáról, sétáinak hosszáról, ezek helyéről és időtartamáról, evésről, ivásról, dohányzásról, szexuális manipulációinak jellegéről. Mindentől elkülönített témaként kezeli a fiúkhoz és a férfiakhoz fűződő *erotikus fantáziáit*, az ismeretlen és ismerős epheboszok láttán szőtt éberálmokat, s ugyanígy a *házzvetés és a háztartás* eseményeit, beszerzéseket, bevásárlásokat, árakat, a feleséggel, a gyermekekkel, a család pénzügyi helyzetével és a cselédekkel kapcsolatos fejleményeket. Visszatérő témáiként szerepelnek az *időjárás-jelentések*, a *napi politikai események és a társasági kapcsolatok* eseményei; mondjuk, derült idő és forradalom, eső és háború, valamint ebédek, teák, összejövetelek, löncsök, látogatások, koncertek, színházi előadások, hivatalos megbeszélések és baráti diskurzusok, s ugyanilyen rendszerességgel azok a beszámolóik, amelyeket az *utazásairól, az olvasmányairól vagy a levelezéséről* ad. Ha kellő figyelemmel rendszerezte ezeket a témákat, akkor előttünk áll érdeklődésének szerkezeti sémája. A témák sematikus ismétlődései és előadásának stilisztikai monotonája egy olyan személy pszichikus kényszerességéről vallanak, aki ezt a kényszerességet nem a saját személyiségének törvényei, hanem az egyezményesen elfogadott polgári életvezetési és elvtaszervezési feltételeinek keretei közé szorítva gyakorolja. Még sejtésként is alig merül föl benne, hogy létezhetnek másféle életfeltételek, másféle élettechnikák; még akkor se, amikor semmiképpen nem tudja a jóval vagy a jelentékennyel azonosítani a sajátját. Ezekre az egyébként kivételes esetekre tartogatja azt a csöndes rezignációt, amivel aztán teljesen átadhatja magát a kiszabott életfeltételek kényszerének: „*Luxus-élet fájdalomak közepette.*”

A naplóíró Thomas Mann írásmódja nem kevésbé reprezentatív jellegű, mint a regényíró Thomas Manné. E kiszabott és minden ízében beszabályozott feltételrendszer mentén haladva végrehajt, feladatot és kötelességet teljesít. Korának tán legderekabb gyermeke, aki ezért a kitüntetett címért a szemé-

lyesség tragikus hiányával fizet. S hogy megfizethesse ezt az árat, alig engedi tudatának küszöbére a saját mértéktelen tragédiáját. Magányos sétáin gyakran rázza a sírás, és még gyakrabban kínozza álmatlanság, nyomott, feszült, borús hangulat. Naplókban megnyilvánuló életének mélyrétege a menekülések és a szenvedések sötét szövvénye. A kötelességek és a feladatok jegyében álló, személyiségének egészéből kiszakított reprezentatív szerepét mégis oly nagy elokvenciával kell előadnia, hogy föl se merülhessen benne e szerep elleni lázadás ötlete. Soha, egyszer se. És mi más akadályozhatná ebben, mint éppen a kényszeresség. Még naplóit olvasva is azt hihetnénk, hogy övé volt a lehetséges életék legjobbika. Szenved, s ezért szívesen menekíti magát a sikeres ember szerepébe. A siker kézzelfogható módon ad értelmet a szenvedésnek, de bizony nem szűnik meg tőle, hanem inkább felerősödik. Mert a szenvedés és a siker közötti állandó ingamozgásnak szintén megvan a maga súlyos ára: nem adhatja át magát se szenvedélynek, se indulatnak, és a hiányokra vonatkozó haragvó szavaknak is csak a legtávolabbi és a legfinomabb szinonimáit szabad felvennie a szótárába. Ezzel a szublimálási technikával valóban egyedül áll a kortársai között. Annak a liberális gondolkodási és életvezetési technikának a hőse, amivé nem válhatna, ha nem finomítaná és nem szublimálná mindazt a mártíriumot, amit éppen a hősiesség érdekében kell elszenvednie.

E szerepalakításból szükségszerűen adódó látszatnak az eloszlátásához nem kell föltétlenül ugyanennek a liberális kultúrhagyományának az ellentétes áramából kisodródott, prezentatív jellegű irodalmi művekhez, mondjuk Gide naplóihoz vagy Kafka leveleihez folyamodnunk. A liberális személyesség csődje, katasztrófája és mitikus léptékű tragédiája, Thomas Mann naplóinak írásmódját követve, tán éppen a hiányok természete, a rövidítések helye, a sietőségek formái, az egymásra vágások módja és mindezek esetlegességei által, bőségesebbnél bőségesebb adatot szolgáltatnak ugyanerre.

Naplója a finomítási és a szublimálási munka eszköze. Nem nekünk készül, hanem a művek megírásához szükséges, elvégzett vagy elvégzendő pszichikus munkára való írásos emlékeztető. Egy alig moccanó beltenger,

műveinek és életének földnyelvei közé zárva. Arra emlékezteti benne önmagát, hogy miből mit csinált, miből mit csinálhat vagy miből mit kell csinálnia. Gondolkodása és életvezetési technikája, a munka jelentőségének és a személyiség jelentékenységének az oszlopai között van kiboltozva.

Nem képzelhető el olyan életfunkció, olyan életjelenség vagy olyan életmegnyilvánulás, amit ne ezeknek a tartópillérekül szolgáló fogalmaknak a szempontjából szemlélne. Innen ered, ide vezet minden, s csupán a munka és a személyiség jelentőségén keresztül minősül értékesnek vagy értéktelennek bármi. Igaz, egy ilyen világban minden életjelenséget és minden életmegnyilvánulást akceptálni kell, ugyanakkor minden olyasmit ki kell iktatni belőle, ami az értékek így képezett egyensúlyát kellemetlenül megbillentené. Egy ilyen világból föltétlenül hiányozniok kell a kizárólag önértékkel bíró szenvedélyeknek, de még a szeretet vagy a részvét se használható érzés. Thomas Mann naplójából hiányzik is minden ilyesminek a nyoma. Talán azért kell oly sok Tolsztojt olvasnia, hogy ne hiányozhassék, ami ily végletesen nincs jelen. Mert Thomas Mann érzései nem a pusztá meglétükkel, hanem a használhatóságuk vagy a haszontalanságuk szerint stilizálva vannak jelen. Nincsen olyan érzése, amelyet ne venne tiszta nyugalommal tudomásul, s ezért aztán nem férhet kétség írói tisztességéhez sem, ám olyan érzése sincsen, amelyet ne a saját jelentékenysége szempontjából stilizálna. Így aztán annak a ténynek, hogy szmokingot ölt a vacsorához, nincsen nagyobb vagy kisebb jelentősége, mint annak a ténynek, hogy legkisebb gyermeke láttán érzett állandó utálatát alig tudja elfojtani. Az ilyen érzések helyi értékét az szabja meg, hogy miként és hol foglalnak helyet a jelentékenységhez vezető hierarchiában.

Egy olyan világban, ahol a jelentékenység érdekében mindent és bármit egyenrangúként kell elfogadnia, a gondolkodásnak is el kell utasítania minden végletet. A fasizmustól való undorában valószínűleg ezért sodródik a naplójírás éve alatt olyan plasztikusan balra a politikai fölfogása, bár a szociális érzékenysége ennek ellenére egyenlő marad a nullával. Vannak erotikus késztetései, erős vonzalmai, de baráti érzéssel senki iránt nem viseltetik.

Pontosan értjük azt a fölcserélhetetlen helyet és funkciót, amelyet Katja Pringsheim tölt be az életében, ezt azonban csak igen nagy nehézségek árán hozhatjuk kapcsolatba azzal az érzéssel, amit szeretetnek lehetne nevezni. Szerelem egyáltalán nem kívánczik a tollára, maga a szó is ritkán, illetve ehhez valamilyént hasonlóan, egyetlen és régmúlt érzését, kizárólag a szenvedélyt kizáró szinonim körülbeszéléssel magyarázza el önmagának. Gyermekei iránt érzett atyai érzéseit pedig úgy tarthatjuk számon, mint valami hamis ritkaságot; nem akkor a leghamisabb, amikor a sok közül valamelyiket vagy éppen egyiket se veszi észre, hanem akkor, amikor valamelyikükkel szemben kötelezőnek érzi átézni, amit valóságosan is érezhetne, ám más irányú elfoglaltsága miatt mégse érez.

A mentálisan kulturált liberális elme, a szeretet negatív szenvedélyének, a gyűlöletnek se adhatja át magát, hanem csak ugyanezen érzésének a finomított és szublimált szókészletéből gazdálkodhatik. És van persze bőviben elutasítás, megvetés, lenézés, lekicsinylés, nem beszélve az utálkozásról. Ezek a gondosan számon tartott és kéjesen izlelgetett pszichikus megnyilvánulások olyan negatív hierarchiát képeznek, amelynek csúcán a jelentékeny személyiség antiszeptikus ideálképe, illetve a saját sikerekkel igazolható becsvágya áll.

A világról adható metafizikai elképzelés, mely egyáltalán lehetőséget adhatna a stilizálásoktól mentes gondolkodásra és beszédre, nála teljes mértékben hiányzik, s ezt a hiányt tölti be a humanisztikus szellemvilág. Humanisztikus szellemvilágát, miként egy teknőc, a boldogtalanul őrző Nietzsche hordozza a hátán, Wagner örült stilisztikai metódusa szerint van benépesítve istenekkel, félistenekkel és héroszokkal, s a józan Goethe trónol a legfőbb istenség trónusán. Nincsen szándékomban karikírozni; megérdemelné ugyan, de csak akkor szorulna rá, ha ő maga nem érzékelné nálamnál sokkal jobban ennek a minden realitást nélkülöző és főként bálványimádó elképzelésnek a tragikus feltételrend-szerét.

Az emberi intelligenciának kiszolgáltatott világelképzelés hallatlan veszélyességével tisztában van; ami az érem másik, írói tisztességére valló oldala. Naplójának tán legmeg-

rázóbb, mert egész gondolkodásmódját romba döntő bejegyzései közé tartozik, amikor 1937. október 19-én, egy Jaspers könyvéről szóló Horkheimer-recenzió olvasása közben, kedves Nietzschejének a németséget megítélő mondatára bukkan: „Egy nép, mely alárendeli magát egy Luther intelligenciájának!” S aztán egy gondolatjelnyi szünet után így kiált föl: „Nem, Hitler nem véletlen, nem illegitim kisiklás. Belőle vetül vissza »fény« Lutherre, és ezt messzemenően föl kell ismerni benne. Igazi német jelenség ő.” Még sincs olyan kínos vagy fájdalmas fölismerése, mely útját állhatná annak az állandó pszichés késztetésnek, hogy valamiként mégis Goethe mellé stilizálja önmagát. Ez másfelelőt az jelenti, hogy Goethét legalábbis az emberi szellem földi helytartójává kell stilizálnia. Ami persze inkább Wagner enyhén szólva is rossz ízlésére vall, mint a daloló vagy a másvilágokba leszálló és fölemelkedő Goethe organikus gondolkodásmódjára. Thomas Mann tud, mindent tud, ám abból a hierarchikusan tagolt gondolkodási rendszerből, amelyet fölépít és kényszeresen reprezentál, mégis el kell tüntetnie azt a kritikusi és protestáló szellemet, amelynek e gondolkodás alapjának és állandóan gyakorolt gesztusának kéne lennie. A ledöntött bálványok, a kitiltott szentek, élő és holt emberek ábrázatát felöltve, visszatérnek a gondosan lemeszelt falakra.

Naplói fölől szemlélve jól látható, hogy a metafizikai elképzelés hiányát miként tölti ki a műveiben stilisztikával, illetve a negatív pszichés tartalmakat miként fordítja át a humor és az ironia segítségével pozitív jelentésűvé. Kétségeit megszelídíti, de halovány nyomait adja megrendültségének. Ennek a mentális munkának a jegyzőkönyve a napló. Minden élettutokkal csupán a munkája szempontjából foglalkozik benne, s ezért nincsen olyan személyes titka, amelynek nyoma ne lenne föllelhető a műveiben, de olyan titka sincs, amely teljes és eredeti terjedelmében megjelenhetne a naplójában.

Műveiben a jóságos, ápolat, megértő, illatos, gyöngéd, felvilágosodottságában megérett, békítő atya szerepében jelenik meg. A hasonló erényekkel ékeskedők éppúgy önmagukat ünnepelethették benne, mint azok, akik személyes szabadságuk hiányától megkínzott elmével, éppen egy ilyen atyai szereppel felruházott lélekvezetőre áhítoztak. József

Attila szájával én kértem, te kérted, mi kértük, hogy üljön le gyermekágyunk szélére, és meséljen. Aki azonban ágyunk szélére valóban leült, nem Hermész, s ez a körülmény naplójának ismeretében immár napnál világosabb, hanem Kronosz. Aki, ugye, a világhatalomra úgy tett szert, hogy saját atyját, Uránuszt (értsd: az eget!) kiherélte, és a saját gyermekeit is rögvest föl fogja falni.

Miként Kronosznak se tehetünk szemrehányást, a mesélő Thomas Mann-nal szembeni erkölcsi ítéletünkben is tartózkodónak kell maradnunk. Nem ő csapott be, közel sem. Nincsen olyan elringató meséje, amelyben ne lennének láthatók a felhívó jelek, vigyázat! most ámitok! most csalog, most csábítok! Éretlenségünkben mi voltunk a hiszékenyek, s legfeljebb azt nem vettük észre, amit nem akartunk észrevenni. Saját gyermekei házi használatú szóval „varázslónak” nevezték atyjukat, ami kielégítette a családban uralkodó univerzális becsvágyakat, és ráadásul még igaz is volt. Vannak, akik sok mindent tudnak, ám bármily nehezünkre essék elismerni, olyanok is vannak, akik minden tudhatót tudnak. Ezek a sokat vagy tán mindent tudást dokumentáló naplók új megvilágításban mutatják meg nekünk Thomas Mann alaposan ismerni vélt műveit és közismert személyét. Az új megvilágításban, ha nem is egy másik életmű és egy másik személy, de a liberális gondolkodás legfélétebb és legfedettebb titkának jegyében álló ember válik láthatóvá: a szenvedő. Ami pedig igazán időszzerű és korszerű látványnak bizonyult azoknak a generációknak a szemében, akik stilisztikáját megtagadták, de éppen az ő emberi értelemre alapozott gondolkodásmódjának a nyomvonalát követve, még a szenvedés fogalmát is kivetették az irodalom szótárából.

Hangsúlyoznom kell, hogy e naplók Peter de Mendelssohn által közreadott kiadása nem csonkítatlan, bár azt állítja előszavában, hogy a fennmaradt füzetek szövegét nem rövidítette meg. A kiadói tisztességnek eleget téve, mégis azonnal hozzá kell fűznie, miszerint a legeslegprivátabb érzékenységekre való tekintettel, „egészen kevés helyen”, „néhány mondatot vagy csupán néhány szót” eltávolított, és ezeket a helyeket szögletes zárójel közé tett pontokkal jelezte. Az 1920-as év füzeteiben találunk például két olyan helyet, mely rész-

ben, s nem tudhatni, milyen részben, az egyébként minden csodálatunkat és elismerésünket megérdemlő Mendelssohn kiadói rettetének esett az áldozatául.

A naplóíró ekkor negyvenöt éves. Egy július ötödikéről származó bejegyzés végén ezt a rövid és meglepő bejelentést találjuk: „Ezekben a napokban beleszerettem Klausba. Indíttatások egy apa–fiú novellára. – Szellemileg mozgalmas.” A családban Eissinek becézett Klaus még nem töltötte be a tizennegyedik életévét. A megcsónkított mondat pedig egy kilenc nap múltán írott bejegyzést tesz hiányossá, és az ekkor harminchétféves feleségéhez fűződő legeslegprivátabb viszonyára vonatkozik. A hiányzó részlettel kapcsolatos reflexióját ismét olvashatjuk. Azt írja itt, hogy állapotával nincsen egészen tisztában, mert impotenciáról tulajdonképpen aligha lehetne beszélni, hanem sokkal inkább a szokásos zavarról, „nemi életének” megbízhatatlanságáról. Ebben a mondatában egyébként úgy teszi idézőjelbe a nemi életét, mint aki nem gondolja komolyan, hogy ilyesmi a személyiség egészétől elkülöníthető funkcióként egyáltalán létezhetik, tehát helyesen gondolja, holott az idézőjel éppen az eseménynek a saját személyétől való elkülönítésére szolgál. Kétségtelen, írja a következő mondatában, hogy ingerlékeny gyöngeségei viszik „a másik oldalról származó” kívánságai felé. Mi lenne, kérdezi egy ismételt idézőjelbe helyezett, igen asszociatív s egyszerre kétféle is fordítható szófacsarással, ha „előtte feküdné”, illetve a „rendelkezésére állna” egy fiú? A szóközi kérdésre adható választ le se kell írnia: sikeres lenne, nem lenne impotens. Mindenesetre értelmetlen lenne, írja továbbá, ha a sikertelenség, amelynek az okai nem újak a számára, valamiként deprimálná. Könnyelműség, szeszély, közömbösség, öntudat, már csak azért is a leghelyesebb magatartás, mert ez a legjobb „gyógyír” az ilyesmire. És az elkövetkező napokban, amikor munkakedve „igen rossz”, be is váltja önmagához intézett felhívását. De az elkövetkező bejegyzések immár afelől se hagynak kétséget, hogy ki lehet ez a bizonyos fiú, s figyelmének miféle átfordulása okozhatta az impotenciát. Klaustól „elragadtatott”, aki „jésztően csinos a fürdőben”.

Ennek az élethelyzetnek a megoldásához emberfeletti képességekkel kéne rendelkeznie, vagy ha ilyesmivel nem rendelkezik, ak-

kor készségesen alá kéne omlania a tragédiába. Más választása nincs. Ha a kulturális parancsnak engedelmessé, személyiségének egészétől elválasztja a nemi életét, és a potenciát a sikeresség fokmérőjének tekinti, akkor nyilvánvaló sikertelenséggel kell számolnia, az önmagáról alkotott kép összeomlásával. Ha ellenben személyisége elidegeníthetetlen részének tekinti a saját fia iránt érzett vonzalmát, akkor meg kell tagadnia az egész kultúráját. Ez utóbbit sem választhatja, mert akkor kitörne belőle a tagadás féken tartott szelleme.

„Nagyon természetesnek találom, hogy beleszerettek a fiamba.” Ez a mondat stilisztikai szempontból logikus megoldása a vonzalomnak. Ha természetes, akkor nem lehet végletes, ha pedig nem végletes, akkor nem szükséges elrémülnie tőle; ez lesz az a kulturális parancs alól kibúvó művészi siker, mely továbbvezetheti a megírandó novellához. Néhány sorral lentebb már ezzel az elfogadott és elfogódottságtól mentes érzéssel vonatozik München felé, és rövid beszélgetést folytat egy szimpatikus, fehér nadrágos fiatalemberrel, aki mellette ül. „Ezfölötti öröm. Úgy tűnik, végleg kész vagyok a nővel?” A kijelentésnek szánt kérdésben, abban a könnyelmű és szeszélyes stílusban köszön vissza Goethe örök asszonyijának ideálképe, amire a helyzet megoldása érdekében fölszólitotta önmagát. Stílusa azonban ennél tovább nem nyújtozhatik, mert hazaérkezik. „Mindenkít üdvözöltem a kocsiszás után, amiért 20 M. fizettem. Eissi meztelen, lebarapult felsőtesttel, olvasva hevert az ágyban, ami megzavart. – Tegnap K. születésnapja. Reggel ajándékozás, megkaptam az új kerékpárt. Délben rövid sétára vittem Eissit, és a cikkügyről beszélgettem vele. K. szüleihez csokoládéra. Este kertünnepély dr. Mannheimer-nél...”, ahol is „Sok emberrel beszéltem, egyébként csupa férfi, miként az a lény, aki végezetül »megismert«. Gyalog haza, nagyon későn és fáradtan ágyba.” Az eredeti német szövegben is idézőjelbe helyezett szavak nem könnyen értelmezhetők; a szöveggörnyezetből és az írásmódból arra lehet következtetni, hogy egy befejezhető vagy éppen befejezett erotikus kalandra utalnak.

A napló írója mindenesetre megnyugszik valamennyire; eltérítette veszélyes vonzalmát, és ezzel beváltotta önmagának tett ajánlatát. Tanúbizonytságot tett sikerességéről, s

ezzel aztán a természetesség hatókörébe vont eredeti vonzalom kalandját erkölcsi sérülések nélkül lezárhatná. Két nap múltán mégis ezt olvassuk: „*Eissi világfájdalomtól zilált novelláját olvastam tegnap este, és gyöngédségek közepette megkritizáltam az ágyánál, aminek, úgy hiszem, örül.*” Az előzmények és az összefüggések ismeretében tán nem szükséges túl nagy képzelőerő annak belátásához, hogy a naplóíró szenvedélye milyen kritikussá határra érhetett e gyöngédségek közepette. Tán éppen az írói tekintélyére épített atyai kritika óvta meg attól, amitől a fiút megóvta. Paraszthajszálon mulhatott a látszat.

Egy három hónappal későbből származó bejegyzésből értesülünk arról, hogy miként helyezte el önmagában megfojtott szenvedélyét. „*Lármát hallottam a fiúk szobájából, és megleptem a Golo ágya előtt teljesen meztelenül időtlen séget űző Eissit. Mély benyomás férfiasodó, pompás teste láttán, megrendültség.*” Immár atyai tekintélyének magasából tekint le. Holott vonzalma ettől nem hűvösebb. E helyütt persze feltételezésekre vagyunk utalva, mert a szöveget a német kiadó ismét megszakítja. Ugyanennek a bejegyzésnek a zárásából annyit mégis megtudunk, hogy a hálósobába visszatérve, bízhat ugyan a saját szenvedélyeit legyűző hajlamában, bízhat a feleséget megértő viselkedésében, ám a hozzá fűződő erotikus viszonyában nem történhetik meg a kívánt visszarendeződés.

E futólag elemzett, és pusztán példaként kiemelt, a magyar kiadásban erősen megcenzúrázott bejegyzésekben Thomas Mann olyan kulturális összefüggések tudója, amelyekről az európai irodalom és az európai lélektudomány ez idáig mélyen hallgatott, és ugyanilyen mélyen fog hallgatni az elkövetkezendő időkben is. Mert a fiúk apaszerelmének tényét és napi gyakorlatát egyenesen szükségesnek és kívánatosnak kell tartani egy férfiúi istenségek tekintélyére és teljesítményére alapozott kultúrában, ám ugyanennek a szerelemnek a másik ábrázatáról, az apák fiúszerelméről éppen az apák tekintélyének védelmében mélyesen hallgatni kell. Ezen a ponton van aláaknázva ez a kultúra. A fiúk apaszerelme biztosítja azt a tekintélyt, és serkenti azt a teljesítményt, amit az apák titkos fiúszerelme ízzé-porrá zúz és kiolt. Mendelssohn cenzori tolla is ott lát munkához, ahol a leg-

tárgyasabb módon értesülhetnénk ennek a valamennyiünk életét meghatározó kulturális összefüggésnek a részleteiről.

A naplók magyar kiadásának első kötete sokkal tovább megy a csonkításokban. Nem a kulturális tiltásoknak, hanem egy sokkal egyszerűbb szükségnek engedelmessékedik. Nemcsak mondatok hiányoznak a napi bejegyzésekből, hanem egész napok és teljes hetek. Hozzávetőleges számításaim szerint, a naplóknak mintegy kétharmada hiányzik, s ugyanilyen mértékű, az eligazodást különösen megnehezítő hiány mutatkozik a jegyzetanyagban. Ebből következően az is kérdéses, hogy a magyar kiadás vajon jogosan írja-e címloldalára az eredeti kiadás címét. Hiszen nem Thomas Mann naplóinak első kötetét veszi kezébe a gyanútlan magyar olvasó, hanem egy kevésbé tisztázható szempontok szerint készült válogatást a naplóiból.

Bizonyára nem én vagyok az a személy, akinek tudós férfiakat föl kéne világosítanom arról, hogy milyennek kell lennie egy ilyen jelentőségű mű gondosan szerkesztett és szöveghű kiadásának. De sokat gondolkodtam azon, hogy milyen elvek alapján jöhetett létre ez a hihetetlen és megindokolhatatlan méretű csonkítás. Mádl Antal, a naplókól készült válogatás magyar kiadója csupán annyit árul el, hogy a válogatás „*a terjedelem szabta kereten belül igyekszik az eredeti anyagnak olyan keresztmetszetét adni, amely tömörített formában minden lényeges vonulatot bemutat az olvasónak.*” Készséggel elismerem, hogy a válogatás igen arányosan mutatja be a naplók lényeges vonulatait azoknak az olvasóknak, akik az eredetit ismerik. Mert kizárólag annak a kényszernek engedelmessékedve éri el ezt az arányosságot, hogy az ismert, a jól ápolts végül is senkit és semmit nem zavaró Thomas Mann-képhez tapadva, a reprezentatív jellegű formaelvek mentén haladva szabja ki az eredeti összefüggések rendszeréből a maga változatát. A szöveghez való hűtlenségét a reprezentatív személyhez kötődő hűségére alapozza. Így aztán ez a szövegváltozat éppen attól az újdonságtól kíméli meg a magyar olvasót, aminek ismeretében újraértékelhetné nemcsak egy íróról, de egy egész korszak élettechnikájáról és stilsztikájáról alkotott hamis képzetét. Némi szigorral azt kell mondanom, hogy aki Thomas Mann naplóinak magyar ki-

adását olvasta, sokkal kevésbé állíthatja magáról, hogy ezeket a naplókat ismeri, mint aki se ebből, se az eredetiből egyetlen sort se olvasott.

Az idézett szövegeket, egyetlen mondat kivételével, a saját hevenyészett fordításomban közöltem. Munkám közben ugyanis arra a szomorú meggyőződésre jutottam, hogy a magyar kiadás két fordítója közül Schweitzer Pál csupán megközelítőleg, Soltész Gáspár viszont megközelítőleg se találta el azt a lelki és stilisztikai pozíciót, amelyben az eredeti szöveg íródott.

Nádas Péter

OLÜMPOSZI FECSELY

Kerényi Károly–Thomas Mann:

Beszélgetések levélben

Fordította Doromy Károly, Petrolay Margit,

Soltész Gáspár, Szondi Béla

Gondolat, 1989. 228 oldal, 65 Ft

Két jelentékeny személyiség, két jelentékeny alkotó szellemi kapcsolata – hangzik szinte már közhelyesen az előzetes megítélés. Igen, valóban az, kiváltképp ha hozzátesszük: két, önmagában is rendkívül különbözőképpen értékelt, problematikus személyiség még inkább problematikus, termékeny egymásra hatásaiban is ambivalens kapcsolata. „*Kapcsolatunkban én voltam a figyelő és a melegebb, ő az alkotó, a hidegebb*” – jegyzi meg Kerényi Károly 1959-es előszavában. (38. o.)¹ Illetve még előbb, amikor Mann-nak írja: „*Őn a jobb levélíró, csodálatos munkafegyelme révén, oliümposzi nyugalommal követve Goethe irányvonalát, magasan a mi, szegény szórakozott elmaradozók feje fölött.*” (1953. febr. 17., 194. o.) Két megjegyzés, mely egyként utal alkati, pszichológiai különbözőségekre és a beszélgetésben leosztott szerepeknek nemcsak az intellektusok jellege, hanem bizonyos mértékben a „rangjuk” szerinti eltérésére is.

Köztudottan nagy levelezők voltak mind a ketten. Thomas Mann levelei közül mintegy tizennégyezret gyűjtötték össze; becslések szerint ennek körülbelül a kétszeresét írhat-

ta. Nem vagyok benne bizonyos, hogy Kerényi levelezése sokkal kevesebb darabot számlálna, ha kezdettől fogva fönnmaradt volna. Az okok azonban természetszerűleg mások. Hans Wysling, Mann egyik legjózanabb és legmértékertartóbb értelmezője (Wysling: THOMAS MANN HEUTE, Bern–München, 1976) számos tényezőt sorolt föl a meghökentően terjedelmes manni „levéléletmű” magyarázatára. Nem vitás, hogy az életmű részét képezi – úgy is, mint önértelmezés, mint a művekhez fűzött kommentár, és abban a Mann által imitált goethei értelemben is, hogy életét szimbolikussá, általános érvényűvé emelje, azaz életműve részeként magát az életet is műalkotássá formálja. Továbbá önismereti gyakorlatok is ezek a levelek, protestáns önmegítélési kísérletek – vagy éppenséggel csak „szolgálatok”: a saját dicsőség és nagyság hű szolgálói, vagy a korszelleméi – lévén egy „reprezentatív” személyiség dokumentumai. És végül elfedő és elhárító mechanizmusok is – „oratio ad amicos”, mondja finoman Wysling – annak a hidegségnek és szeretetlenségnek a kompenzációi, amely jószerével mindenkit megcsapott Mann közelében, és amelyről Kerényi Károly is többször említést tesz. (A fenti mellett l. pl. a 42. o.)

Alapjaiban mások Kerényi motívumai, noha természetesen ő is szomjúhozik a műveit és gondolatait illető visszhangra, ő is reprezentál és önadminisztrál. Mégis ő ennek a levelezésnek az igazi ajándékosztogatója. Ő az, aki nap mint nap megajándékozza a mitológiai vonzódással megáldott „nagy entelegeit” egy-egy művébe illő vagy annak mélyebb értelmére rávilágító mitológiai történettel, továbbgondol és megerősít, ha kell etc. Egyszóval pontosan megtestesíti azt a szellemi partnert, akire Mann-nak éppen szüksége volt. „*Ha az ember levelekre válaszolni akar – szereti idézni Mann Goethe szavait –, nolens-volens csódbé megy, s csak suttymban elégítheti ki ezt vagy amaz a hitelezőjét. Elvem ez: ha úgy látom, hogy valaki csak önmagáért ír nekem, személye számára kíván valamit, akkor ahhoz semmi közöm. Ha azonban az én kedvemért ír, ha olyasmit küld el, amihez közöm van, ami előbbre visz, akkor válaszolnom kell.*” (THOMAS MANN MŰVEI, Helikon, 1970, 11. kötet, 191. o.) Nos, Kerényi valóban Mann „kedvéért (is) ír”, elsősorban őt „viszi előbbre”. Noha előszavában cáfolja, hogy a